

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИЛЛИЙ МАТОЛАРИ (ТАЙЁРЛАШ УСУЛЛАРИ, МАТО ТУРЛАРИ, АНЪАНАЛАР ВА ЗАМОНАВИЙЛИК)

Хамроҳўжаев Бахтиёр Яхёнонович

Наманган муҳандислик-технология институти катта ўқитувчиси

Бахромов Улуғбек Гапуржонович

Наманган Давлат Университети доктаранти.

Мамашарипова Машҳура Бахтиёржон қизи

Наманган муҳандислик-технология институти талабаси.

Аннотация: Мамлакатимизда миллий ҳунармандчилик, халқ бадийи ва амалий санъатни ривожланиши, бу орқали халқимизнинг бой маданий мероси ва тарихий анъаналарини тўлиқ сақлаб қолиши, банд бўлмаган аҳолини, айниқса ёшлар, аёллар ва кам таъминланган оилаларни ҳунармандчиликка кенг жалб этиши орқали уларнинг иш билан бандлигини таъминлаш бизнинг асл мақсадимиз.

Калит сўзлар: ҳунарманд, Фарғона водийси, Тақинчоқ, мунчоқ, ақиқ, минерология, безак, бинафша ранг, билагузук.

Аннотация-наша *изначальная цель-обеспечить занятость нашего народа через развитие национального ремесла, художественного и практического искусства в нашей стране, через которое мы в полной мере сохраняем богатое культурное наследие и исторические традиции нашего народа, привлекая к ремеслу незанятое население, особенно молодежь, женщин и малообеспеченные семьи.*

Ключевые слова: *Хунарманд, Ферганская долина, ювелирные изделия, бусины, Агат, Минералогия, украшение, фиолетовый цвет, браслет.]*

Annotation-our original goal is to ensure employment of our people through the development of national craftsmanship, artistic and Practical Art in our country, through which we fully preserve the rich cultural heritage and historical traditions of our people, by attracting the Unin occupied population, especially young people, women and low-income families to craftsmanship.

Keywords: *hunarmand, Fergana Valley, jewelry, beads, Agate, Mineralogy, decoration, purple color, bracelet.*

С.М. Маҳкамованинг маълумоти бўйича қадим замонда Ўрта Осиёда тўқимачилик ривожлангани тўғрисидаги маълумотлар араб ва форс жуғроф ва тарихчилари ал-Муқаддасий, Наршахий, Ибн-Хавкал асарлари учрайди[1].

Бу маълумотларда Ўрта осиедаги матоларни ишлаб чиқариш ва уларни ички бозорда, ташқи бозорда сотилганлигини аниқлаш мумкин. Яна бир манбаларда Сўғд шаҳарларида шойи ва нимшойи матолар ишлабчиқарилганлиги ҳақида маълумотлар берилган. Бу матоларни ишлаб чиқариш учун юнг, зиғир, рахта ва ипак хом ашёси қўлланган.

Илмий ўрганишлар ўтказганимизда Фарғона водийсида бу матоларда асосан пахта ва ипак ишлатилган. Бу матоларни номларини водий мисолида кўриб чиқамиз:

духоба, баҳмал, адрас, беқасам, банорас, ипак рўмол, атлас, хон атлас, девор жойшаб, ойпалак, сўзана, зардевор, чиммат, жойнамоз, мишрик мато. Бу матолар асосан безашда гулдор ва йўл-йўл шаклда бўлган. Татқиқотимиз асосан водийдаги абрбанди усталар, тикувчилар, тўкувчилар, водий савдогарлари, тарихчилар, санъатшунослар, Фарғона, Наманган, Андижондаги музейлар, шахсий коллекционерлар ва дала маълумотлаиға асосланган.

Буонамозорда суякдан ясалган моки, жуда кўп миқдорда қадоқ тошлар, урчуқлар, идишлардан мато изларининг топилиши бу ерда яшаган аҳолининг турмушида тўкувчилик катта роль ўйнаганлигидан гувоҳлик беради. Тош ва сополдан ясалган юзлаб урчуқларнинг ҳамда суякдан ишланган ва тўқимачиликда матони силлиқлаштиришда ишлатиладиган тароқсимон асбобларнинг топилиши буонамозорликлар ҳаётида тўқимачилик ривож топилганлигига ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди.

Кўпгина мархумлар бош остида матодан тикилган ёстикча кўйилган. Диққатни жалб этган иккинчи нарсa дафн этилган баъзи кишиларнинг бетига ипак парда ёпилган. Ва ниҳоят охиргиси айрим жасадларнинг оёқлари махсус ипак лента билан бир-бирига боғлаб кўйилган. Юқорида айтиб ўтилган ҳолатларнинг ҳаммаси шу ерда яшаб ўтган қадимги Фарғона аҳолиси урф-одатлари ва диний қарашларидан келиб чиққан[2].

Бизни таҳлилимизга кўра қадимда мархумлар тобутларга уст-бошлари, курол – яроғлари, зеб-зийнатлари ва асбоб-ускуналари хатто кийимлар билан кўйилганлар. Топилмалар ичида пахта кўсаклари алоҳида аҳамиятга эгадир. Кўсаклар ҳаммаси уч чанокли бўлган.

Мунчоктепада Марказий Осиёда биринчи марта жуда кўплаб ипак ва пахта мато қолдиқлари аниқланди. Бу V-VII асрларда кийим бош ва у билан боғлиқ тўқимачилик саноати ривожланганлиги ҳақида қимматли маълумотлар беради. Шу вақтгача V-VII асрларда Хитойдан келтирилган ипак матолар кенг тарқалган деган фикрлар бор эди. Мўнчоктепа ипаклари шу фикрни рад этиб Фарғонани ипак ишлаб чиқариш маркази бўлганлигини исботлади. Пахта мато қолдиқлари ва ғўза кўсаклари тарихи пахтачилигимизда янги саҳифадир.

Тобутлардаги мархумларни усти бошлари илмий адабиётларда, тарихчи Боқижон Матбобоев илмий ишларини ўрганганимизда, аввал ипакдан тайёрланган кўйлақлар устидан эса пахта матодан ипак бош кийим кийганлар, оёғларига эса махси кийишган Хозирги махси 1500 йиллик тарихга эга. Унинг ёғоч қолип ва чарм қолдиқлари бази қамиш тобутларда сақланиб қолган. Уст-бошлардан яна бир хили хозирги шалварга ўхшайди. Мархумларни бош қисмидан лентага ўхшаш мато қолдиқлари аниқланган. Этнографик маълумотларга кўра бундай пешона бандларни ёш турмушга чиқмаган қизлар боғлаган.

Қадимги Поп аҳолиси орасида тўқимачилик алоҳида ҳунармандчилик соҳаси сифатида кенг ривожланган. Бизга ҳозирги кунда икки хил матодан ипак ва пахтадан қилинган уст бош қолдиқлари маълум. Шунини такидлаш керакки, ипакдан қилинган

материаллар кўпроқ топилди. Бунга сабаб ипак бошқа матолардан узоқроқ сақланади. Бу куйлақларнинг тикилиши ва бичилиши этибор билан бажарилган. Ипак матоларнинг ранги асосан 3 хил тўқ яшил, тўқ қизил ва тўқ жигарранг бўлган. Тўқув дастгоҳининг қолдиқлари қадимда бу ерда марказлаштирилган тўқимачилик устахоналари бўлганлигидан далолат беради. Йигирув ишлари билан хотин-қизлар шуғилланган. Буни аёл тобутда учрайдиган урчуқлар мисолида кўришимиз мумкин.

Ўтган асрнинг 60-70 йилларда Д. Салтовская Фарғона водийсининг шимолий-ғарбий қисмидаги археологик қазилмалар ўтказиш чоғида милоннинг I асрларга оид қатламлардан пахтанинг чигитини топган эди[3].

Энг қадимги матолар тўғрисида биз фақат археологик материаллардан билишимиз мумкин, яни матоларнинг қандай эканлигини кулолчилик буюмларга кулолчилик буюмларига ёпишиб қолган излардан билиб олишимиз мумкин. Чунки, энг қадимги кулолчилик буюмларини кулолчилик чархида яшашмаган. Наманган хунарманчилиги ушмаси азоси уста Абдурахмонов Рустам аканинг айтишича дастлаб кум тўлдирилган матонинг атрофига лой ёпиштириб, тайёрланган идиш офтобда қуритилган. Шундан кейин кум тўкиб ташланиб, мато ҳам қуриган идишдан ажратилган. Бу технологиядан ҳозирги кунда Яман Республикаси Сокотра вилоятида фойдаланилмоқда. Ўрганишлар натижасида Фарғона вилоят тарих музейида 1455 рақам ости шундай кулолчилик намуналари аниқланди. (1-расм)

1-расм. Мато излари сақланиб қолган сопол идиш парчалари.

XIX аср охири ва XX аср бошларида Фарғона водийсида кўпроқ уй шароитида матолар тайёрланган. Мато тайёрлаш биз татқиқот олиб борган ҳудудларда турлича бўлган. Масалан Марғилон, Наманган, Қўқонда аҳоли асосан деҳқончилик билан шуғилланган натижада ипакдан ва пахтадан тайёрланган ип-газлама матолардан фойдаланилган. Чорвачиликка ихтисослашган кўчманчи ва ярим ўтроқ аҳоли орасида эса жун, теридан кийим кечаклар истимолда бўлган.

XIX аср охирига келиб бошқа ҳудудларга нисбатан Фарғона водийсидаги аҳоли киядиган кийимларнинг умумий ўзбек кийимлар шаклига яқинлашиш жараёни кучлилигини кузатиш мумкин. Водийда кўплаб, хилма-хил безакли матолар тайёрланган. Бундай матоларнинг ранг-баранг гулли бўлишига, гулларнинг бири-бирига мос-уйғун келишига, шунингдек, йўл-йўлларининг ораси кенгроқ бўлишига

аҳамият беришган. Бундай безакларни яратишда усталардан расомлик маҳорати талаб қилинган. Биз кўп усталар билан суҳбатлашганимизда улар моҳир наққош ёки моҳир расом бўлишган. Демак қадимдан бизда мато тайёрлаш жараёнида усталар тасвирий санъатни яхши билишган. Буни улар яратган матолар гуллари, нақишлари, ранглари билан билишимиз мумкин. Яшил тусли йўл-йўл гуллар, сариқ, сиёхранг гуллар билан уйғун равишда алмашиб келадиган бекасам, ипак ва нимшойи матолар кишлоқларга нисбатан шаҳар марказларида жуда қадирланган.

Биз Фарғона водийси хунармандчилиги ўрганганимизда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ҳудудлар бўйича турлича ривожланган. Жумладан Марғилон, Ҳўжанд, Қўқонда асосан ипак ва абр матолар ишлаб чиқарилган. Бешариқ ва Қўқонда матога ишлов бериш ривожланган. Наманганда тери-чарм маҳсулотлари ишланган. Шу ўринда тақитлаш жоизки, Марғилон аҳолиси ипак, ипак толаси ва атлас матолар, жун ва қоғоз матолар ишлаб чиқариш билан ҳам машхур бўлган.

XIX асрнинг охирида Фарғона водийси ипакчиликнинг йирик марказларидан ҳисобланган. 1896 йили Марғилон, Наманган ва Қўқон уездларида олти юзтагача шойи тўқиш устахонаси фаолият юритган бўлса, Тошкент уездида улар сони йигирматадан ошган. 1910 йили Фарғона водийсида 3165 ишчи меҳнат қилган 1387 шойи тўқиш устахонасида иш юритган, Марғилондаги 911 та устахонада эса 2590 киши ишлаган. 1920 йилнинг сентябрида Фарғонада ипак йигурув фабрикаси ишга туширилган[5].

1926 йилда Фарғона тикувчилик фабрикасининг биринчи навбатдаги (10000 урчуқ ва 300 тўқув дастгоҳи)си иш фаолиятини бошлаган. Жумладан, Марғилонда “Атлас” фирмаси, Қўқон ва Наманганда шойи тўқиш фабрикалари асосан ипак игазламалари ишлаб чиқара бошлайди[6].

XIX асрнинг иккинчи ярмида Фарғона водийсида Наманган, Андижон, Қўқон, Бешариқ ва Марғилон каби марказларда қуйидаг матолар тайёрланган.

Хулоса қилиб айтганда “Ипак маркази” га айланган Фарғона водийси миллий шойи матоларни тайёрлашда алоҳида ўрин тутган. Фарғона водийсининг қулай табиий шароити, тутзорлар барпо этиш учун суғориладиган ерларнинг мавжудлиги, аҳолининг ўтроқ ҳолда яшаши, ипак қурти боқиш ва қўл меҳнатига асосланган маҳаллий ипакчиликнинг ривожланиши кенг истемолдаги бозорларда бекасам, адрас, шойи каби харидоргир ипак матолар кўпайишига олиб келган. Битта хонада икки ва ундан кўп тўқувчи дастгоҳи мавжуд бўлиб, уларда шойи, ярим ипак матолар ҳамда атлас тўқилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Г.Хасанбоева. Тўқимачилик дизайн тарихи. “Иқтисод-молия”.2006. Т. Б-119.
2. Й.Қосимов. Қадимги Фарғона сирлари. Наманган. 1992 й. Б-46.
3. Е. Сальтоаская. Северо-западная Фергана в древности и раннем средневековье.- Душанбе. 1971 С-141.

4. И.М.Жаббаров. Ўзбекистон турмуш тарзи ва маданияти. Т.,2003. 198-бет:
М.Жамилова. Туркистон бадий хунармандчилиги. “Гулшан”.№;1. 2001, 17-бет.
5. Л.Каримова.Фарғона водийси-ўзбек шойи тўқимачилик маркази. Т.2017.-Б-10.
6. Оқилова К. Марғилоннинг замонавий газламалари. Санът. №2. 1999, Б. 36.
7. Алимова Н. Фарғона водийси ипакчилиги// Moziydan sado.-Т.:2016.№1.-Б.36